

Klement Judit: Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*

Talentum-sorozat, 15. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 440 oldal

Hogyan befolyásolja a kutatói teljesítményt a kutatási módszerek, az adatgyűjtés és a tudományos közösség nagy többsége szerint hatékony kutatási-publikálási stratégiák kölcsönkapcsolata? Csupán a sok munkával és ambícióval készült, színvonalas tanulmányok adnak módot az előnyök és a hátrányok összevetésére. Klement Judit új könyve e csoportba tartozik. A szerző hosszabb ideje foglalkozik a magyarországi, ezen belül elsősorban a budapesti malomipar történetével. Most nem ágazattörténetet írt – ezt a feladatot előző könyvében sikerrel megoldotta (Klement [2010]). „Jelen munka a 19. századi fővárosi gőzmalomipar vállalkozótörténetét nyújtja, az ágazattörténetnek ez csupán egy kis szelete, de mint látni fogjuk, a malomipar keletkezése és működése szempontjából ez a legfontosabb vizsgálati terep. Ezen túl pedig magáról a magyar kapitalizmus születéséről és kezdeti időszakáról is sokat elmond.” (13. o.)

A kutatás forrásainak bemutatása után Klement Judit áttekinti a malomipar történetével foglalkozó szakirodalmat, majd a budapesti malomipar több évtizedes fejlődését áttekintő idősorokat elemzi. A következő részben a fogalomválasztás és a fogalomhasználatának problémáit osztja meg az olvasóval. Az adatbázis alkalmas ad a malomvezetők jellegzetes karrierútjai, a malomvezető családok, a tulajdonos vállalkozók bemutatására. Ezután kerít sort a szerző a vállalkozói típusok és a vállalkozói hálózatok áttekintésére. A zárófejezet a fontosabb tanulságok összefoglalását tartalmazza.

Klement jó érzékkel, alapos tudással választotta kutatása tárgyát, a budapesti malomipart. Vállalkozókat találni, tevékenységüket elemezni jobb eséllyel lehet egy dinamikus növekvő iparvárosban – esetünkben a 19. század második felében világvárossá fejlődő Budapesten – és egy úgynevezett húzóágazatban, az átlagosnál gyorsabban, egyes időszakokban kiugróan gyorsan növekvő gőzmalomiparban. Ez az iparág a 19. század magyar gazdaságának egyik korai, és sokáig fontos dinamizáló szektora volt. A szerző idézi a nagy elődöt, Katus Lászlót: „Magyarországon az ipari forradalom először azokban az iparágakban bontakozott ki, amelyek a nyersanyagbőség révén komparatív előnyökkel, a fejlett ipari országok kereslete révén széles és dinamikus piacokkal rendelkeznek, s amelyek biztos és nagy profitot ígérve befektetésre vonzották a külföldi és a hazai tőkét. Ilyenek voltak mindenekelőtt az élelmiszeriparok, amelyek nálunk a modern iparosodás vezető ágának funkcióját töltötték

* A kötet letölthető a www.eltereader.hu/media/2013/04/15_Klement_opt.pdf címről.

be. Malomiparunk már az 1860–70-es években világviszonylatban az élre került. (*Katus* [1979] 1007. o.)” (22. o.)

Klement Judit az általa gyűjtött, rendszerezett adatbázist felhasználva erősítette meg és pontosította elődei megállapításait a hazai malomipar fejlődésének szakaszairól. A szakmában gyakran elemzett ágazati statisztikai indexek helyett a vállalati mérlegadatokból (nyilvánosságra hozott mérlegek, éves jelentések stb.), az ágazat vállalatainak nyilvánosságra hozott üzleti eredményeiből képzett hosszú idősorokat. Ezek jól mutatják az 1873-as gazdasági válság azonnali és késleltetett hatásait.

A budapesti gőzmalomipar vállalatai kevés kivétellel túléltek ezt a gazdasági válságot, de a nyereségességük a 19. század nyolcvanas éveiben jelentősen visszaesett. A cégek a válság előtt nem érezték szükségét, hogy jelentős belső tartalékokat képezzenek. A válság „közvetetten, az általános hangulaton keresztül előidézhetette az elővigyázatosabb, tartalékokkal rendelkező üzletvitel bevezetését” (44. o.). A válság után nemcsak a korábbinál nagyobb tartalék, de a külső, döntően banki finanszírozás növekvő hányada is jelezte a vállalatok magatartásának átalakulását.

A malomiparban nem vészhelyzet kényszerítette ki ezt a fordulatot, hiszen legnagyobb vállalatainak termelése folyamatosan nőtt a válság és az első világháború kitörése közötti időszakban. A fizetett osztalék hányada – legalábbis az 1880-as évek közepéig – folyamatosan emelkedett. Az ágazat hanyatlása „az 1890-es évtizedben viszont már mindenki számára közismert tényvé vált” (55. o.), és ekkora „a húzóágazat nimbuszát az 1980-es évtized végétől végleg elvesztette a fővárosi malomipar” (uo.). A cégvezetés, az üzletpolitika (értsd a vállalati magatartás) mutatóinak e lényeges változásai Klement Judit szerint az 1873-as válság által generált (felgyorsított) tanulási folyamatra utalnak.

A könyvből nem derül ki, hogy mennyire volt gyakori ez a fordulat a magyar gazdaságban, iparban. Talán a nagyobb halmazzal (a magyar vagy akár a budapesti iparral) történő összehasonlítás hiánya, kivitelezhetetlensége az oka annak, hogy nem vállalt (legalábbis a könyvben nem közölt) egy (talán merész) hipotézist. Ami így szólhatott *volna*: inkább a húzóágazati időszak éveiben, mint később, inkább az alapítók, mint a működtetők között tevékenykedtek/fordultak elő a budapesti malomipar nagy vállalkozói.¹ Ennek a ki nem mondott hipotézisnek ihletője lehetett volna a szerző korábbi tanulmánya az ágazat hőskorszakából ismert Krausz Majerről és fiáról (*Klement* [2004]), vagy akár Halmos Károly írása ugyanabban a kötetben a legendás Haggemacher testvérekről (*Halmos* [2004]).

Kínálkozik, kínálkozhatott volna az ilyen és hasonló esetek – az élet- és vállalkozástörténetek – újragondolása, összegyűjtése, rekonstruálása és összehasonlító elemzése, ám a szerző most nem ezt a módszert választotta. „Munkám során arra vállalkoztam, hogy összegyűjtöm a fővárosi gőzmalomok alapítóit, tulajdonosait, részvényeseit (tulajdonosi adatbázis) és a legalább cégvezetői pozícióval rendelkezőket (pozicionális adatbázis) 1914-ig, vagyis létrehozok egy gőzmalomipari *vállalko-*

¹ Klement az elméleti irodalom alapos ismeretéről tanúskodó bemutatása és értelmezése után döntött úgy, hogy az iparág vállalkozóit és nem a gazdasági elithez vagy a tulajdonosok köréhez tartozókat tekinti kutatása tárgyának (lásd a *Minek nevezzetek? Nagypolgár – gazdasági elit – vállalkozó* című fejezetet, 78–107. o.).

zói adatbázist Budapestre nézve.” (11. o. – kiemelés tőlem – L. M.) Ezzel a szereplők szokatlanul tág körét vonja be az elemzésbe: „Vizsgálatomban a budapesti malomipar meghatározó szereplőit keresem. Azokat, akik létrehozták ezt az iparágat a fővárosban és azokat is, akik működtették azt a dualizmus időszakában. A »létrehozók« köre egyértelmű: ők a malomvállalat-alapítók. A »működtetői kör« annál homályosabb meghatározás. Használatával azt kívántam kifejezni, hogy nemcsak a tulajdonosok, részvényesek, vagyis nemcsak a »tőkésék« kerültek a vizsgálatba, hanem azok a vezető döntéshozók és »menedzserek« is, akik a malomvállalat üzemének működtetésében fontos szerepet játszottak. Ezzel az összes lehetséges vállalkozó a vizsgálat részévé válhatott.” (107. o.)

Másként: feltételezte, hogy a „lehetséges vállalkozók” kétezer fős halmazának² elemzése során kiválaszthatók a vállalkozók, a stratégiai döntéshozók, és így megtudjuk, milyen háttér, milyen tulajdonságok, karrier stratégiák tették őket a *Gründerzeit* hőseivé. Érvényesül majd „a történeti-szociológiai elemzés legfőbb előnye, hogy egy nagyobb sokaságból homogén, illetve többletjelentést hordozó csoportok emelhetők ki a segítségével” (12. o.).

A nagy gonddal, kitarító munkával összerakott adatbázisból sok mindent megtudhatunk azokról, akik a vizsgált hosszú időszakban, „számítottak”, tényezők voltak a budapesti malomiparban.

A pozicionális adatbázisba soroltak, különösen a stratégiai vezetők erősen kötődtek a munkahelyükhöz, és persze a tulajdonosok is lojálisak voltak a cégeikhez. A szerző számításai szerint „egyéni vagy közkereseti malomcég tulajdonosaként átlagosan több mint 15 évet töltöttek el a vizsgált személyek (17 eset alapján számolva), stratégiai vezetőként közel 9 év volt az e pozícióban eltöltött átlagos idő (374 eset alapján számolva)” (115–116. o.). A következtetés: „a tulajdonosok magas időátlaga azt sugallja, hogy a cégtulajdonosok nem rövid távú vállalkozásként tekintettek a malmukra” (116. o.). A lojalitás, a hűség javította az előmenetel esélyeit is: „nem volt ritka a vállalati hierarchián belüli emelkedés a malomcégek esetében, s ez a legmagasabb pozícióba is elérhetett. ... Egy ilyen karrier esélye persze annál nagyobb volt, minél tovább maradt valaki az adott vállalat kötelékében.” (125. o.)

Az „egy személy több vállalatban” részminta vizsgálata segítségével betekintést nyerhettünk a tulajdonosok és a vezető pozícióban levők – mai szóval a menedzserek – vállalatok közötti mozgásába, és láthatóvá vált a tulajdonosi kölcsönkapcsolatok, ezen belül a tulajdonos családok bonyolult kapcsolati hálója is. Klement Judit malomvezető családokat talált, továbbá kiderítette, „hogy nem ritka jelenség, amikor egy családnak több tagja is malomipari pozícióval és/vagy részvénnel rendelkezett. A családi kapcsolatok igen változatos skálája volt megfigyelhető: a vezérigazgató mellett cégvezetőként megjelenő fiútól, a testvérek között megoszló malomalapítási üzleten át az apáról fiúra, apósról vejre örökített igazgatósági, felügyelőbizottsági tagságig és részvényekig, a fővárosi malomipar vezetőinek, döntéshozóinak, alapí-

² „A pozicionális adatbázisba a vállalatokban meghatározott tisztséget betöltő személyek kerültek, szám szerint 602 fő, a tulajdonosi adatbázisba az alapítók, részvényesek, tulajdonosok, ez a csoport 1431 főből állt össze.” (108. o.)

tóinak, tulajdonosainak és részvényeseinek körét keresztül-kasul átszőtték a családi kapcsolatok.” Fontos újra belátnunk, hogy a „19. század második felének magyar kapitalizmusa jelentős részben családi alapon működött” (269. o.).

Az adatbázis feldolgozás során Klement megerősíthette, hogy jelentős csoportot alkottak a terménykereskedők a malomalapítók között. Kiderítette továbbá, hogy a vállalatok finanszírozásában, különösen 19. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben egyre nagyobb szerepet játszottak a bankok. Az adatbázisból kiderült, hogy ennek jelentős személyi következményei is voltak: a vállalatok felügyelőbizottságaiban egyre gyakrabban ültek a bankárok, a bankok képviselői.

Klement Judit érdekes, sok új ismeretet közlő könyvet adott közre, az eredeti tervet azonban nem hajtotta végre: nem sikerült a lehetséges adatbázisból kiszűrni, kiválasztani a vállalkozókat. Hogy a címére utaljunk: nem tudjuk a könyv elolvasása után sem, hogy kik voltak a hazai vállalkozók a hőskorban. Ezért azután nincs visszacsatolás a könyv első fele – a vállalati magatartás átalakulása – és a vállalkozók feltűnése vagy éppen eltűnése között. Ismert tankönyvi szabály, hogy – a kutatási hipotézis felállítása után – jórészt a választott módszertől és fogalomkészlettől függ, hogy a társadalmi jelenségek kutatása során mit tekintünk használható adatnak, és mit anekdotikus, véletlen eseménynek.³

A kutatási módszer megválasztása és az adatgyűjtés azonban a tankönyvi modelltől eltérően is alakulhat. A tudományos közösségben keringő számos történet szerint szerencsés, szemfüles kutatók találtak korábban más célokra vagy egyáltalán nem használt adathalmazokat, amelyek azután új, sikeres kutatásokat generáltak, máskor megváltoztatták a hipotézist és a kutatási tervet. A gyűjtött adatoknak a tervezettől eltérő mennyisége, a „kinyert” információ nem várt tulajdonságai, rejtett kapcsolódásai is módosították a kutatás tervezett menetét, módszereit. Másként: nem csupán a hipotézis és a módszereket előíró kutatási terv határozza meg az adatgyűjtés módját: az adatgyűjtés lehetőségei és eredményei is befolyásolják a kutatási tervet.

A történészek világát kevésbé ismerem, de az ilyen fejlemények rendre kimaradnak a közgazdászok kutatási jelentéseiből, zárótanulmányaiból. A közgazdász tudományos közösségben elfogadott (uralkodó) publikálási és karrierstratégia szerint ugyanis a kutató alkalmasságát igazolni hivatott prezentáció, könyv, folyóiratcikk, konferencia-előadás nem szólhat (nem szerencsés, ha szól) adatgyűjtési kudarcról vagy szerencséről, még kevésbé a módszertani, fogalomhasználati nehézségek miatti módosításokról, újraindításokról. A választott módszer előnyeinek és eredményeinek gondos bemutatása viszont nemcsak a közreadás esélyeit javítja, de bizonyítja a szerző/kutató kompetenciáját és olvasottságát is.

Az igényes és színvonalas kutatómunkára épülő publikációs és karrierstratégiák hatékonyságát az is növelheti, ha a szerző követi a szakmai többségnek az adatok megbízhatóságáról, az elemzéshez szükséges mennyiségéről kialakult álláspontját. Ez végtelenül leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a közgazdászok, ha választhatnak, ak-

³ Ez az ideális, kívánatos munkamenet tartalmaz egy rejtett, ám erős feltételezést: a tudós független és szabad: érdeklődése, elhivatottsága, értékei szabályozzák, határozzák meg a kutatása tárgyát. A fejlett piacgazdaságokban (és ez alól Magyarország sem kivétel) a kutató ritkán élhet a szabad témaválasztás lehetőségével. A kutatási szabadság nem tárgya a könyvismertetésnek.

kor köreikben meggyőzőbb a nagy mennyiségű adatból álló, ha lehet reprezentatív mintavételek alapján nyert és ezért kvantitatív elemzésnek alávethető (idősoros és megoszlási statisztikák elemzését és közlését lehetővé tevő) adatbázisokat használni, mint a kvalitatív kutatás során nyert adatokat verbálisan elemezni.

A tárgy vagy az adatbázis, a szakmai többség diktálta divat azonban kifoghat a kutatón. A gondosan gyűjtött, karbantartott adatbázis nem/nem feltétlenül alkalmas a szokatlan, a különös, az egyedi elemzésére. Klement mintha elfogadná a közgazdászok körében uralkodó kutatási, publikálási stratégiát. Könyve, minden erénye mellett, ennek a veszélyeire és korlátaira is figyelmeztet bennünket.

Hivatkozások

HALMOS KÁROLY [2004]: Haggenmacher Henrik és Károly. Malomipar és serfőzés. Megjelent: *Sebők Marcell* (szerk.): Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából. KFKI Csoport–HVG Kiadói Rt., Budapest, 72–84. o.

KATUS LÁSZLÓ [1979]: A tőkés gazdasági fejlődés a kiegyezés után. Megjelent: *Kovács Endre* (főszerk.): Magyarország története 1848–1890. Magyarország története tíz kötetben, 6/2. kötet, 913–1038. o.

KLEMENT JUDIT [2010]: Gőzmalmok a Duna partján. A budapesti malomipar a 19–20. században. Holnap Kiadó, Budapest.

KLEMENT JUDIT [2004]: Krausz Májer és fiai. A szeszereskedelem és a malomipar felvirágzása. Megjelent: *Sebők Marcell* (szerk.): Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából. KFKI Csoport–HVG Kiadói Rt., Budapest, 166–180. o.

Laki Mihály